

MŰHELY

SZENDY ISTVÁN

A M. KIR. HONVÉDSÉG TÁBORI TŰZÉR FEGYVERNEME ÉS A HAZAI HADIIPAR KAPCSOLATA A FEGYVERZETI ANYAGGYÁRTÁS TÜKRÉBEN 1920 ÉS 1944 KÖZÖTT

1920–1927: a közvetlen katonai ellenőrzés időszaka

Az ellenforradalmi rendszer és a hadsereg konszolidálódásával egyidejűleg a hatalom részéről azonnal erőfeszítések történtek a hazai hadiipar újraélesztésére. A katonai felsővezetés már 1920 végétől igyekezett rábírni a fegyver- és lőszergyártásra alkalmas gyárak vezetőit, hogy a háború utáni mélyponton túlélendülve, indítsák meg a termelést.

Ennek rendkívüli fontosságát az éppen akkor születendő – az erdélyi és a felvidéki területek visszaszerzését célzó – katonai tervek megvalósításához szükséges hadianyagigénnyel indokolták. A magyar hadiipar kiépítésének a trianoni békeszerződés tiltó rendelkezései azonban egyértelműen gátat szabtak.¹ Tovább fokozta a nehézségeket az országosan jelentkező nyersanyag- és energiahiány, amit tovább súlyosbított az a tény, hogy a román megszállás során a gyárakból nagy mennyiségű ipari berendezést (szerszámgépeket) szállítottak el háborús jóvátétel címén.

Az állam egyébként még 1921-ben, a megrendelések mellett, egy tizenöt éves szerződést kívánt kötni több hadiüzemmel, melyben vállalta bizonyos mennyiségű fegyver és lőszer megrendelését és átvételét. Lett volna az egyezménynek egy, az érintett üzemekre vonatkozó, kötelező érvényű feltétele, mely az aláírókat háborús mozgósítás esetén kötelezte volna termelési kapacitásuk bizonyos fokú felfejlesztésére.

E szerződés megvalósítása azonban – a trianoni békediktátum hadseregünk létszámára és fegyverzetére vonatkozó rendelkezései miatt – pusztán elképzelés maradt.² Végül is a hadianyaggyártás – a meglévő nehézségek ellenére – megindult és 1922 márciusáig folyt, és így, a békeszerződés gyakorlati hatályba lépéséig, viszonylag nagyobb mennyiségű új hadianyag került a hadsereg birtokába. Csepelen az 1920-as évek elején még jelentős mennyiségű tüzérségi lőszer gyártottak, vagy például a MÁVAG diósgyőri lövegüzeme az 1922-es év első hónapjaiban is 150, zömében felújított löveget és aknavetőt adott át a hadseregnek.³

Ezek egy részét (20–25%-át) a hadrendben szereplő elhasználandó lövegek kiváltására használták fel, míg a többi „rejtésre” került.

A fegyver- és lőszergyártás, a rejtett tevékenységet is beleértve, az 1922-től 1927-ig terjedő időszakban minimálisra zsugorodott. Így például 1924 szeptembere és 1926 decembere között Diósgyőriben a tábori tüzérség részére mindössze 4 darab löveg és 2 darab aknavető készült.⁴ Ez egyébként összhangban volt a békeszerződés azon határozványával, mely előírta, hogy Magyarország lövegből és aknavetőből évente kettő darabot, míg lőszerből a lövegekhez naponta negyven, az aknavetőkhöz tíz darabot állíthatott elő.⁵ Az ebben az időszakban gyártott tüzérségi lőszer mennyiség egyébként elenyésző volt. Mindezek okaként a békeszerződés vonatkozó előírásainak közvetlen ellenőrzését és a rendkívül rossz gazdasági helyzetet lehet említeni. A kormány 1923–24-ben

1 Magyar Törvénytár, 1921. 33. törv. CXXXII. tc.

2 Magyar Törvénytár, 1921. XLIX. tc.

3 *Dombády Lóránd–Tóth Sándor: A Magyar Királyi Honvédség 1919–1945.* Budapest, 1987. 73. o.

4 HL HM Eln VI-1. 4 013/1927.

5 HL HM Eln VI-1. 4 009/1927.

csökkenteni kényszerült a honvédelmi tárca költségvetését, amely ezután még a legális fenntartási költségek finanszírozására is képtelenné vált. Sőt a korábbi gyártásból származó hadianyagokért 17 milliárd koronával tartozott a különböző hadiüzemeknek.

1922 januárjában – a békeszerződés határozatának megfelelően – megalakult az Állami Hadianyaggyár. A békeszerződés 115. pontja ugyanis kimondta, hogy 1922. augusztus 25-től Magyarországon hadianyagot csak az állam által fenntartott és igazgatott, egy helyre telepített gyárban lehet előállítani. A hadianyaggyár azonnal a hadianyaggyártás fedőszerve lett. Különösen azzá vált a katonai ellenőrzés megszűnését követő években.

A Katonai Ellenőrző Bizottság természetesen mindent megtett annak érdekében, hogy leleplezze az illegálisan hadianyagokat előállító üzemeket. Részükről állandó követelményként jelentkezett, hogy a hadianyagok gyártását a magyar kormány különítse el a polgári termeléstől és egy helyre koncentrálja. Különösen felerősödött és hangsúlyossá vált az igény kielégítését célzó követelés 1924 elején, amikor a Weiss Manfréd Művekben nagy mennyiségű rejtett tüzérségi lőszeret találtak.⁶ A történések tükrében gróf Csáky Károly honvédelmi miniszter kifejtette, hogy a nehéz gazdasági és pénzügyi körülmények között a kormány képtelen a békeszerződésben előírtak szerint a hadianyaggyártást egy helyen megvalósítani, ám indokait elutasították.

A huzavona évekig tartott és végül a Szövetséges Ellenőrző Bizottság, közvetlenül a katonai ellenőrzés megszűnte előtt, engedett. Így 1926. december 15-én engedélyezték a hadianyaggyárnak négy, külön üzembe történő széttelepítését.⁷ Így került a löveg- és aknavetőgyártás Diósgyőrbe a MÁVAG lövegüzembe, a tüzérségi lőszergyártás (de a gyalogsági is) Csepelre, a Weiss Manfréd Művekbe, a löpörgyártás pedig Fűzfőre. A negyedik gyár a budapesti Fegyvergyár volt, amely a gyalogsági fegyvereket állította elő. A felsorolt üzemek közül egyébként a fűzfői volt új, a többi e téren már hagyományokkal rendelkezett.

Bár a hadianyaggyár üzei egyelőre minden tekintetben kielégítették a hadsereg igényeit, az állami vezetés a jövőbeni várható igények okán igyekezett az általa haditermelésre alkalmasnak vélt más gyárak és üzemek tulajdonosait, vezetőit rávenni hadianyaggyártó kapacitásuk rejtett kifejlesztésére. Az ipari és gazdasági mozgósítás hatékony előkészítésének lehetőségeiről a Honvédelmi Minisztérium, az ipari és kereskedelmi, valamint a pénzügyi kormányzat képviselői között már a húszas évek közepén tárgyalások folytak. A katonák és a civilek azonban nem igazán tudták egyeztetni elképzeléseiket. Végül olyan megoldás született, aminek eredményeképpen a gazdasági szakemberek, a vezérkar által meghatározott szükségletek ismeretében, a közvetlen ellenőrzés utáni szolid fejlesztés alapjainak megteremtésével egyidejűleg elkészítették a mozgósításkor bevezetendő kivételes intézkedéseket, továbbá az egyes hadianyagokkal történő gazdálkodásra vonatkozó rendeletek tervezetét.

A külföldi kölcsönök jóvoltából a magyar gazdaság helyzete lassan stabilizálódott, sőt a húszas évek második felétől gazdasági konjunktúra következett be. Az ipari termelés, ha nem is a kívánt mértékben, de növekedett. A hadfelszerelés szempontjából igen fontos vas- és fémipar 1929-ben, az időszakos ellendülés csúcspontján is a háború előtti (1913-as év) termelési szintjének 88%-át, a gépipar pedig 85,5%-át érte el.⁸

A Honvédelmi Minisztérium költségvetése 1928–29-ben ugyan az előző évi 115,2 millió pengő 17,6 millióval meghaladta, azonban ez a katonai vezetők által a gyáraknak kilátásba helyezett nagyobb arányú megrendeléseket nem tette lehetővé. A tárca egyébként egy évvel később, a gazdasági fellendülés csúcán is csak 150,7 millió pengő 85,6 millió jutott a csapatokra. Ez az összeg persze költségvetésének nyílt részét képezte, amit más tárcák költségvetésébe bújtatott további 70–75 millióval egészítettek ki.⁹ Mégis ki kell jelenteni, hogy az első pillanatban nagyon tűnő összeg alig volt elegendő a csapatok fenntartására, vagy az új alakulatok felállítására és felszerelésére. Szemléletesen érzékelteti a helyzetet az a tény, hogy a tábori tüzérség a legszükségesebb hiányok pótlására 1927-ben csak hat, 1928-ban pedig csak tizenkét új könnyű (10 cm-es) tarackot kapott Diósgyőrből.

6 HL HM Eln VI-I d 1 160/1924.

7 HL HM Eln VI-I 4 014/1927.

8 *Dombrády Lóránd-Tóth Sándor: A Magyar Királyi Honvédség 1919-1945.* Budapest, 1987. 75. o.

9 HL HM Eln VI-I /biz 4 072/1928.

A kialakult helyzetben azonban tüzérségi lövegek importjáról szó sem lehetett. A magyar–olasz barátsági és segélynyújtási szerződés (1927. április 5.) nyomán megalakult magyar–olasz fegyverzeti albizottság tevékenységétől nem lehetett az ilyen igények kielégítését remélni. A hazai szakembergárda a megoldás kulcsát megfelelő licenck vásárlásában látta. Persze a vásárlások során alaposan mérlegelni kellett a licencátadás feltételeit, valamint azt, hogy az átadott dokumentációban szereplő gyártástechnológiai eljárásoknak a magyar lövegyártás technikai bázisa képes-e megfelelni. Az ezirányú tárgyalások végül 1928-ban eredményt hoztak. Sikertült egy könnyű ágyú (a későbbi 10,5 cm-es 31 M.) és egy közepes tarack (a későbbi 15 cm-es 31 M.) licencét megvásárolni a svéd Bofors gyártól.

Rögtön szeretném hozzátenni, hogy a licencvásárlás és az azzal együttjáró gyártási szándék, az érvényben levő békeszerződés tiltó rendelkezéseinek figyelmen kívül hagyásával történt.

Az azonban nyilvánvaló tény volt a fegyvernem vezetői és a hazai lövegyártás vezető szakemberei előtt, hogy a Monarchiától örökölt löveganyagot, az ország anyagi helyzete miatt, nem lehet újjal lecserélni. Így az adott gazdasági körülmények között az egyetlen célszerű megoldást választották és a diósgyőri szakembergárda tervei alapján 1928-tól megkezdték a kiválasztott típusok korszerűsítéséhez szükséges üzemi háttér megteremtését.

A tábori tüzérség és a magyar hadiipar 1928 és 1937 között

A harmincas évek közepétől, a remélt nagyszabású újrafegyverkezési program végrehajtása érdekében, megkezdődött a magyar hadiipar fokozottabb kiépítése.

A gazdasági válság után, 1936-ban és 1937-ben az ipar termelése már meghaladta az 1929-es termelési értéket. Ebben nem kis szerep jutott azoknak a még politikai és gazdasági okokból korlátozott megrendeléseknek, melyeket a Honvédelmi Minisztérium a Hadianyaggyár vezérigazgatósága közbeiktatásával adott az üzemeknek. A Honvédelmi Minisztérium ugyanis csak a fedőszerv szerepét betöltő Hadianyaggyár vezérigazgatóságán keresztül adta ki megrendeléseit a Hadianyaggyárral korábbról is szoros kapcsolatokkal rendelkező gyáraknak éppúgy, mint a hadianyag és hadfelszerelés gyártásba újjól bevont 50–60 nagy- és középüzemnek is. A megrendeléseknek olyan ösztönző szerepet szántak, amellyel azt kívánták elérni, hogy az üzemek hadiipari kapacitásuk megteremtésével, illetve továbbfejlesztésével felkészüljenek különféle hadianyagok sorozatgyártására. E felkészülésben fontos szerep jutott a Honvédelmi Minisztérium és a Haditechnikai Intézet közreműködésével folyó, a meglevő haditechnikai eszközök korszerűsítésére, illetve újak előállítására irányuló kísérleteknek. E folyamat szerves részeként a MÁVAG diósgyőri lövegüzemében a Haditechnikai Intézet aktív közreműködésével folytak a munkák.¹⁰

Ezek során egyrészt az első világháborús löveganyag korszerűsítésével, másrészt új típusok kikísérletezésével igyekeztek kialakítani a honvédség korszerű, egységesített tüzér technikáját. Elsősorban a megfelelő könnyű és közepes tarack kialakítása állt az erőfeszítések középpontjában. A honvédség fegyverzetében fő löveganyagként szereplő 10 cm-es 14 M. könnyű tarack a, b és c változatát alakították ki, azonban egyik sem felelt meg az elvárásoknak.¹¹

Ennek ellenére, jobb híján a 14/a M.-ből a harmincas évek első felében 100 darabot készítettek. A magyar tarack kialakítására irányuló sikertelen kísérletek következtében 1936-ban felsővezetési szinten olyan döntés született, hogy a német hadseregben rendszeresített, a hadosztálytüzérség fő löveganyagát képező 10,5 cm-es fogatolt és gépvontásra alkalmas tarack gyártási jogát vásárolják meg. Miután kiderült, hogy a németek nem adják át a gyártási jogot, a hazai szerkesztésre irányuló kísérletek folytatódtak.

A közepes tarack kérdését is a 15 cm-es 14 M. löveg modernizálásával igyekeztek megoldani úgy, hogy a löveg csövet meghosszabbították és csőszájfékkel látták el, lőtávolságát pedig megnövelték. Az így nyert 14/35 M. változathoz 1937-ig csak néhány darab készült. Rájöttek ugyanis, hogy a löveg még

10 HL HM Eln. VI-I. 105.607/1935.

11 HL HM Eln. 3. a. 35.201/1940.

további módosításokra szorul. Ennek munkálatai elhúzódtak, ami később egyik oka volt a 15 cm-es tarackok késedelmes gyártásának.¹²

A 7,5 cm-es 15 M. málházott hegyi ágyút 1931-ben fogolt vontatásra tették alkalmassá, majd 1935-ben néhány szerkezeti elemét korszerűsítették, s mintegy 160 darabot gyártottak belőle.

A 15 cm-es 31 M. közepes tarack, valamint a 10,5 cm-es 31 M. ágyú a lövegyár sikeres konstrukciói voltak ám nagy tömegű sorozatgyártásukra, kapacitás és megfelelő minőségű nyersanyag hiányában, nem került sor.

A diósgyőri lövegyár a kísérleti tevékenységével párhuzamosan fokozta a termelését és 1932 és 1937 között már száz 10 cm-es könnyű tarackot, százhatvan 7,5 cm-es hegyi ágyút, valamint hatvan-hatvanöt 15 cm-es közepes tarackot adott át a táborigények számára.¹³

Ugyancsak a közvetlen hadiipari felkészülést szolgálta a vegyiparban és az acélgépiparban (a fegyverem szempontjából mindkét iparág meghatározó jelentőséggel bírt) mutatkozó mennyiségi és minőségi fejlesztés is.

Ebben az időben a vezérkar olyan álláspontot képviselt, hogy a gyártási kapacitás fejlesztése érdekében elő kell segíteni, bár az a szerződések értelmében változatlanul tilos volt, a hadianyagok exportszállításait. Az állásfoglalás indoklásaként, a gyártási kedv fokozásán túl mindenek előtt a hadianyag- és nyersanyagimport elősegítésének szükségességét emlegették. Ez a fajta tevékenység végül a kisantant gyengül ellenállása és a nagyhatalmak hallgatólagos beleegyezése folytán egyre bővült és 1939 elején már angol-magyar, sőt francia-magyar cégek között is tárgyalások kezdődtek hadianyagok exportjáról, mi több importjáról is.¹⁴

A tüzer fegyverem fejlesztésének lényeges eleme volt a gépvontatású közepes tűzéréség felállítása. Mindez természetesen olyan korszerű tűzéréségi vontatók rendszerbe állítását igényelte, melyek nehéz vontatmányokkal a terepen is biztosan mozogtak.¹⁵ Mivel a követelményeknek megfelelő hazai gépjárművet nem találtak, a hadvezetés érdeklődése külföld felé fordult. A szűk nemzetközi piac lehetőségeinek mérlegelését követően a kérdés az olasz Fiat Pavesi (P-4000) javára dőlt el.¹⁶ A katonai felsővezetés úgy ítélte meg, hogy ez a típus a viszonylag kis sebessége ellenére megfelelő szerkezeti felépítéssel és vonóerővel rendelkezik.¹⁷

Ezek alapján 1930-ban először tizenkilenc, majd újabb nyolcvanhét Pavesi (P-400) típusú tűzéréségi vontatót rendeltek meg a torinói gyárban, amelyeket 1932 végéig át is adtak a honvédségnek.¹⁸ Ezzel párhuzamosan erőfeszítések történtek a hazai vontatógyártás megteremtésére is. A Weiss Manfréd Művek szakemberei már az 1920-as évek elején kifejlesztettek egy G-3 névre keresztelt közepes tűzéréségi vontatót, melyet az angol hadseregben, a csapatpróbát követően, rendszeresítettek. Ebből a korszerű termékből a gépvontatás problémájával küzdő táborigények egyetlen darabot sem kaptak, ugyanis a konstrukciót a hadsereg illetékesei végül nem találták megfelelőnek. Az pedig már a sors fintora, hogy napjainkra ezt a Strausler Miklós által tervezett magyar hadiipari terméket az angol ipar produktumaként tartják nyilván. Egyébként a táborigények korszerű gépvontatásának megoldása az ezért felelős katonák és hazai szakembereinek állandó és valójában soha meg nem oldott problémája maradt.

A fegyverem és az ipar kapcsolata az 1938-ban kezdődött újrafegyverkezési program tükrében

A táborigény 1937-től a vártnál lassabban fejlődött és meg sem közelítette a kívánt mennyiségi és minőségi szintet.

A megfelelő lövegtípusok kiválasztása, azok gyártási jogának megvásárlási nehézségei, valamint a saját konstrukció kialakításában járatlan, kis kapacitású lövegyártás gyengesége a felkészítés indításától kezdve érezte hatását. Mindezen tényezők, súlyosbítva az anyagellátás zavaraiival, hatványozottan

12 Uo.

13 *Dombbrády Lóránd-Tóth Sándor: A Magyar Királyi Honvédség 1919–1945. Budapest, 1987. 104. o.*

14 Uo.

15 HL Vkf./Eln. VI–c 37.028/1927.

16 HL Vkf./Eln. VI–1a. 105.530/1929.

17 Uo.

18 HL HM Eln. 3/b. 115.491/1923.; HL HM Eln. 3/b. 23.288/1942.

jelentkeztek a háborúba lépést követően. A vezérkar döntése értelmében a tábori tüzérséget 7,5, 10,5, 15, 21 és 30,5 cm-es űrméretű lövegekkel akarták ellátni. Leszögezték, hogy a fegyvernem löveganyagát hazai gyártással kell biztosítani, melynek megvalósításához német és olasz segítséget reméltek. A „Huba-I.” terv eredetileg 95,5 milliót irányzott elő tüzérségi fegyverzet és felszerelés beszerzésére. Ebből az összegből 40 darab 10,5 cm-es könnyű, 156 darab 14/35 M. fogatolt, 20 darab 31 M. 15 cm-es gépvontatású közepes, és 48 darab 21 cm-es nehéz tarack megrendelését tervezték.¹⁹ Ahhoz, hogy ez a lövegmenyiség három év alatt elkészíthető legyen, sőt a várható további rendelkezések is eleget lehessen tenni, a lövegyártás adott kapacitását három-négyszeresére kellett emelni. A lövegüzem már 1938 márciusában meg is kezdte az előkészületeket a megmunkáló és szerelő üzeme kapacitásának emelésére, hogy a várható nagy feladatoknak eleget tehesen. Ennek érdekében a megmunkáló műhely 470 fős szakmunkás gárdáját 1120 főre, a szerelő műhelyét pedig 180-ról 460 főre szándékoztak emelni. A 250 darabos megmunkáló és szerszámgépparkot 335 új gép beszerzésével akarták kiegészíteni. A kovácsműhely csőgyártó kapacitása átlagosan napi egy cső volt. Nagy űrméretű csövekből (15 cm felett) 20, közepes űrméretű csövekből 30 darabot tudtak készíteni havonta. Ez a mennyiség a fegyverkezési program beindulásakor elégségesnek tűnt, azonban a lehetséges igényekkel számolva Diósgyőrben napi három cső gyártására kívántak berendezkedni. Felvetődött egyébként egy új, Győrben létesítendő lövegüzem gondolata is. A bővítésekhez 13,5 millió pengőre lett volna szükség. Sürgősen 7,5 millió pengő előleget kértek a Honvédelmi Minisztériumtól, 5,1 milliót a gyártáshoz szükséges nyersanyagok, 2,4 milliót az üzem bővítésére, a szükséges szerszámgépek beszerzésére.²⁰ Ezzel az igénnyel a Honvédelmi Minisztérium egyetértett, a pénzügyi tárcának azonban fenntartásai voltak. Végül is a Honvédelmi Minisztérium közbenjárására a MÁVAG megkapta a kért hitelt.

Eközben a Honvédelmi Minisztérium és a MÁVAG között tárgyalások folytak a „Huba-I.” hadrend követelményeiben kilátásba helyezett tüzérségi anyag megrendeléséről, azok árainak kialakításáról, és a konkrét tervek kimunkálásáról. A megbeszélések eredményeként a Honvédelmi Minisztérium 1938 szeptemberében adta ki lövegmegrendelését, mely az eredeti tervet meghaladóan ekkor már 26 darab gépvontatású 15 cm-es tarackra és a hozzájuk tartozó lövegtalpakra és csőkocsikra vonatkozott.²¹

Az ígért 156 darab fogatolt 15 cm-es tarack megrendelése azonban egyelőre késett. Egyrészt maga a megrendelendő mennyiség is bizonytalanná vált, másrészt a korábban gyártott 14/35 M. lövegeknél olyan hibák merültek fel, melyek feltétlenül korrekcióra szorultak, az újabb széria gyártásának megkezdése előtt. A munkálatok a Haditechnikai Intézetnél és a lövegüzemben folytak. Hasonlóképpen nem indulhatott meg a 10,5 cm-es hazai könnyű tarackok gyártása sem, mivel az 1936–37-ben vásárolt 37 M. német tarackok gyártási jogát a németektől nem sikerült megszerezni. A Rheinmetall-Borsig céggel még hónapokon át folytak a tárgyalások a gyártási jog átadásáról, eredménytelenül. A német Hadügyminisztérium nem engedélyezte, sőt megtiltotta a licenc átadását és végül is más megoldás után kellett nézni.²² A svéd Bofors művek hajlandónak mutatkozott, hogy átadja gépi és fogatolt vontatásra egyaránt alkalmas 10,5 cm-es tarackját, melynek tulajdonságai nem maradtak el a német tarackéi mögött,²³ a vásárlásra azonban nem került sor.

A Haditechnikai Intézet irányításával, a két évvel korábban már megkezdett, de a német licenc megvételének szándéka következtében abbahagyott magyar könnyűtarack-kísérletek ismét felújításra kerültek, és eredménnyel bíztattak.

A hadsereg és ezen belül a tábori tüzérség felső vezetési szintje úgy gondolta, hogy a tarack a hadosztály kötelékébe tartozó tüzérség alapvető löveganyagát fogja képezni. A MÁVAG diósgyőri lövegüzeme azonban 1940 tavaszán még mindig csak a löveg bemutatásánál tartott és a sorozatgyártás ekkor még szóba sem került. Az új magyar 10,5 cm-es tarack bemutatójára végül 1940. március 27-én került sor Hajmáskéren. A vezérkar főnökség több hónapos vontatási és lövésszaki próbát rendelt el és a következő nyilatkozatot tette: „A löveg bevezetésével egy döntő lépés előtt állunk és annak kipróbálása nagy gondot és körültekintést igényel. A cél egy olyan, mondhatni tökéletes löveg, mely előre láthatóan 25–40 éven át minden kívánságnak (tartósság, lőszerhatósság) megfelel.”²⁴

19 HL HM Eln. 3.a. 6.869/1940. (Eln. 3.a 41.145/1938.)

20 HL HM Eln. III. Csfség. 13.926/1938.

21 HL HM Eln. 2.a. 6.896/1940. (Eln. 3.a 14.392/1938.)

22 HL HM Eln. 3.a. 13.127/1938.

23 HL Vkf./Eln. 4.810/1939.

24 HL HM Eln. 3.a. 14.633/1940.

Azonban a MÁVAG-ban kifejlesztett 40 M. 10,5 cm-es tarack 10760 méteres hordtávolságával nem haladta meg a 37 M. német tarack lőtávolságát, sajnos a többi technikai tulajdonságát sem.

Némileg javított a helyzeten, hogy Magyarország 1939 áprilisában vásárolt Németországtól 40 darab fogatolt és 44 darab gépvontatású tarackot, amit a németek 1940 áprilisáig szállítottak le.

Az események alakulása meggyorsította és kibővítette a hadseregfejlesztési programot. Ennek ellenére a „Huba-I/A.” cikkjegyzékében meglehetősen kevés tüzérségi anyag szerepelt. Sőt az eredeti tervtől eltérően a 156 darab 15 cm-es közepes tarack helyett is csak 100 darabra adtak diszpozíciót 1939 februárjában, igaz rövid, 1940 áprilisi határidővel. A 26 gépvontatású 15 cm-es tarack megrendelését csak négygyel egészítették ki. A módosított megrendelés összege 32,1 millió pengőt tett ki. Ugyanakkor viszont végleg törölték a megrendelendők közül a 10,5 cm-es tarackot, valamint a 48 darab 21 cm-es nehéz tarack helyett most csak 26 darab majdani gyártását helyezték kilátásba.²⁵ A MÁVAG 1939 márciusában közölte, hogy egyelőre a jelenlegi havi tíz löveges kapacitás mellett szó sem lehet a 15 cm-es lövegeknek gyorsított, a kívánt határidőig történő legyártásáról.

Gyórfy-Bengyel Sándor altábornagyot, a vezérkar III. csoportfőnökét meglepte a bejelentés. Azt hitte, különösen a MÁVAG exportteljesítményének az ismeretében, hogy a lövegüzemben folyó munkálatok lényegesen előbbre tartanak. Feltette a kérdést, vajon hány löveget tud 1940 április elsejéig a gyár elkészíteni, figyelembe véve, hogy a felemelt kapacitást 1939 április végéig el kellett, hogy érjék! A kérdésre nem kapott határozott választ. A MÁVAG igazgatósága tudtára adta, hogy a német szállítások eldugulása miatt a szükséges szerszámgépek nagyrészt még nem érkeztek meg, és a gyártási kapacitás emelése emiatt nem történhetett meg a program szerint. Egyébként 1939 márciusáig a megrendelt szerszámgépek 60%-a érkezett meg a gyárba. Ugyanakkor az új szerelőcsarnokok építése sem haladt a meghatározott ütemben.²⁶ Végül is a lövegüzem vezetősége úgy nyilatkozott, hogy amennyiben a hiányzó szerszámgépek megérkeznek, és ezáltal az üzem gyártási kapacitását sikerül havi 230 000 munkaórára emelni, a megrendelt tüzérségi anyag szállítását 1940 augusztusáig befejezik. Ellenkező esetben azonban az igények kielégítése csak szeptember végére várhatók.²⁷ Mindezek figyelembevételével 1939 márciusában a következő gyártási tervet alakította ki a MÁVAG: diósgyőri löveg üzemének vezetősége:

- 100 db 14/39 M. 15 cm-es tarack 1940 április és augusztus hónap között
- 30 db 31 M. gépvontatású 15 cm-es tarack 1940 február és augusztus között.

Ugyanakkor a lövegmozdony- és csökcsoxi-megrendelések is eltolódtak, illetve ezek gyártásába bekapcsolódott a Mezőgazdasági Gépgyár is.²⁸ A háború kitörésének és kiszélesedésének a hatására 1940-től érezhetően tovább lassultak a német, svájci és svéd szerszámgép-szállítások. A kapacitás kibővítésének munkálatai így a gyárban is késtek. Csakhamar kiderült, hogy a hirtelen sürgössé vált 14/39 M. 15 cm-es tarackokból 1940 áprilisáig maximum csak 12 darab készülhet az eredetileg szükséges 50 darab helyett. Különösen visszamaradt a csögyártás kapacitása. A napi teljesítmény még mindig napi egy cső volt a megkívánt 3 helyett. A MÁVAG igazgatósága csak ígéretekkkel tudott előhozakodni, hogy 1939. november 1-ig kettőre, majd 1940 közepétől 3 csőre emeli a napi termelést.

Az 1939 szeptemberi események következményeként hirtelen sürgössé vált lövegek ugyanakkor arra indították a Honvédelmi Minisztériumot, hogy túlterge magát a MÁVAG jövőbeni foglalkoztatási aggályain és tovább sürgesse a gyártási potenciál minden áron való növelését.

Felszólították a gyárat és az Iparügyi Minisztériumot, hogy keressék meg azokat az alvállalkozókat, akik a lövegyártásba bevonhatók. A MÁVAG 1939 szeptemberében újabb 8 millió pengő előleg folyósítását kérte, hogy legszükségesebb kiadásait fedezni tudja. A gyár lövegüzeme válságba került. Eddig az időpontig ugyanis már 20 millió pengőt fektettek beruházásokba, ugyanakkor 32 millió Honvédelmi Minisztériumi megrendelésnek rajtuk kívül álló okokból még az egynegyedét sem gyártották le. Minimálisra csökkentek a külföldi szállítások. A gyár kifizetéseit nem tudta teljesíteni. Ugyanakkor az ország helyzete arra utalt, hogy a folyamatban levő megrendelések legyártása után a beruházási program lezárul, minek következtében kapacitásfelesleg jelentkezik.

A tervezett győri üzem eleve feleslegessé vált. A MÁVAG igazgatósága nyugtalanul szemlélte a kialakult helyzetet, amelyen nem tudott úrrá lenni. A pénzügyminiszter, Reményi-Schneller 1939

25 HL HM Eln. III. Csfség 13.641/1939.

26 Uo.

27 HL Vkf./Eln. 1. 3.242/1938.

28 HL III. Csfség 13.641/1939.

októberében tájékoztatta a minisztertanácsot a MÁVAG lövegüzemének helyzetéről, és egyben javasolta pénz- és vagyonkezelésének részletes felülvizsgálatát, valamint azok felelősségének megállapítását, akik engedélyezték a beruházásokat és ezzel a vállalat immobilitását előidéztek.²⁹ A vizsgálat a minisztertanács hozzájárulásával megindult és a további beruházásokat időlegesen leállították.

Ez azonnali tiltakozásra indította Werth Henrik vezérezt a honvéd vezérkar főnökét aki a lövegyártás helyzetét elemző emlékirattal fordult a honvédelmi miniszterhez és kérte a MÁVAG ellen indított vizsgálat azonnali megszüntetését. A kormányt tette felelőssé, hogy a lövegyártás kapacitása nem éri el a kívánt szintet, s a kritikus politikai helyzetben a honvédségnek nélkülöznie kell többek között a közepes ütegeket. Úgy ítélte meg, hogy a „Huba-II.” keretében majd megrendelendő anyagok idejekorán legyárthatósága ilyen körülmények között nem biztosítható.³⁰ A vezérkar főnöke kérte a honvédelmi minisztert, járjon közbe, hogy az állam azonnal bocsásson a MÁVAG rendelkezésére további 30 millió pengő állami kölcsönt. Így a honvédségi szállításokhoz megfelelő forgatókéje lenne és egyben pótolná a kieső szállításokból származó jövedelem elmaradását.

Úgy ítélte meg, hogy a MÁVAG pénzügyi helyzetét bizottságnak kell felülvizsgálni, majd ennek megtörténte után a lövegüzemet emeljék ki a MÁVAG kötelékéből és mint önálló részvénytársaságot helyezték a Honvédelmi Minisztérium ellenőrzése alá. Ugyanakkor egy honvédelmi minisztériumi bizottság a pénzügy vizsgálatától függetlenül azt vizsgálja meg, hogy a fejlesztési tervek végrehajtása biztosított-e és a jövőben milyen további beruházások szükségesek. A vezérkar főnökének véleménye szerint a gyár különben sem volt deficites, hanem csak immobil, amin a fenti módon segíteni kell.³¹ Végül is a katonai és polgári vezetés ellentétéből az előbbi került ki győztesen. A MÁVAG vezetőinek tisztázása után tovább folytak az erőfeszítések a lövegüzemi kapacitás emelését illetően. Ismételten megszüntették a német gépszállítmányokat, intézkedtek a szükséges nyersanyagok biztosításáról. Az 1938 év végétől 1939. december 31-ig elkészült 8 darab 15 cm-es gépvontatású tarack és az 1940-es esztendőre a korábbi megrendelésekből 100 darab fogatolt és 22 darab gépvontatású 15 cm-es tarack.³² A felfejeztett lövegüzem kapacitásképesége 1940-ben sem volt kihasználva. Áprilisban az e tárgyban összeült értekezlet megerősítette, hogy az eredetileg számításba vett 21 és 10,5 cm-es tarackok gyártása jó esetben csak 1941-ben történhet meg. Nem sokat változtatott a helyzeten, hogy az üzem folyamatosan kapott megrendeléseket pótalkatrészekre és javításokra.

Diósgyőrben számításokat végeztek és megállapították, hogy ha nem kapnak új megrendeléseket, az 1940 januárjában még 100%-os foglalkoztatottsági szint decemberre 55%-ra fog visszaesni ami 1941-ben tovább zuhanhat majd.³³ Győrffy-Bengyel altábornagy 1940 április 27.-én bejelentette a minisztertanácsban, hogy a honvédelmi minisztériumi megrendelések fogytával azzal kell számolni, hogy nagyarányú munkanélküliség lesz. Ez természetesen a teljes magyar hadiiparra érvényes, mondotta, de ha lehet, még fokozottabban áll a lövegüzemre. Úgy vélte, ezen a helyzeten csak újabb megrendelések kiadásával lehet változtatni. A MÁVAG a meglevő megrendeléseinek eleget tett és a gépvontatású tarackok gyártását 1940 szeptemberében, míg a fogatoltakét decemberben fejezte be. A lövegek legyártásukat követően kikerültek a csapatokhoz.

Nem kevés gondot okozott a vezérkarnak a tervezett 21 cm-es nehéz tarackos ütegek felszerelése sem. Az ütegeket 21 cm-es nehéz tarackokkal akarták ellátni, amiből 48 darab vásárlását illetve hazai gyártását határozták el. A Haditechnikai Intézet az olasz Ansaldo gyár tarackját ajánlotta megvételre. A hazai gyártás megkezdéséig azonban Olaszországból 8 tarackot rendeltek, ezek közül 6 darab még 1939 őszén, 2 pedig 1940 januárjában érkezett meg.³⁴ A tarackok némileg csaldást okoztak, mert konstrukciós és gyártási hibáik következtében hadrendbe állításuk csak a diósgyőri lövegüzemben végrehajtott utómunkálatok befejezése után történhetett meg.

A Honvédelmi Minisztérium 1939 augusztusában a korábban tervezett 26-tal szemben csak 12 darab 21 cm-es nehéz tarackot rendelt a MÁVAG-tól. A gyár a hosszadalmas és várhatóan költséges előkészületekre való tekintettel azonnal 1,5 millió pengő előleget kért és kapott.³⁵ A konstrukciós

29 Országos Levéltár. Minisztertanácsi jegyzőkönyv. 1939. okt. 20.

30 HL Vkf M. 1. 10 129/1939.

31 Uo

32 HL HM Eln. 3 a. 67.226/1939.

33 HL HM Eln. 3 a. 24.316/1940.

34 HL HM Eln. 3.a. 698/1940.

35 HL HM Eln. 3.a. 3.833/1941. (Eln. 3.a. 42.127/1939.)

hibákra való tekintettel ugyanis a gyárnak és a Haditechnikai Intézetnek a gyártási előkészületek keretében el kellett végeznie a különböző hibák kijavítását, hogy egy használható löveget vehessenek munkába. Tovább nehezítette a magyar sorozatgyártás előkészítését, hogy időközben az olasz Haditechnikai Intézet is változtatásokat akart végrehajtani a véleményük szerint is rosszul sikerült lövegen. Így a szükséges rajzok és dokumentációk egy részét visszatartották és nem adták át a magyar Haditechnikai Intézetnek. A módosított rajzok 1940 áprilisában érkeztek meg Magyarországra.

A gyártáshoz szükséges tervrajzok átvizsgálása és a szükséges módosítások elvégzése a Haditechnikai Intézetben és Diósgyőrben megfeszített erővel folyt, ami azonban még több hónapot vett igénybe.³⁶ Mindenesetre bizonyossá vált ekkor, hogy a Honvédelmi Minisztérium által remélt 1940 decemberi szállításokról szó sem lehet.³⁷ A vezérkar, bár a gyártás egyre késétt, és az olaszok szállította lövegeken kívül többre egyhamar nem lehetett számítani, nem mondott le a nehéztüzérség erősítéséről. Ezért 1940 tavaszán újabb 26 löveg megrendelését javasolták a Honvédelmi Minisztériumnak. Felbátorította őket a lövegüzem igazgatója is, aki szerint az immár 38 megrendelt löveg közül 1941-ben 18, 1942-ben pedig 20 darab megfelelő minőségben legyártható ha a rajzok és a szerszámgépek még 1940 folyamán hiánytalanul megérkeznek Diósgyőrbe. A fentiek értelmében 1940 júniusában meg is rendelt a Honvédelmi Minisztérium ha nem is 26, de 14 darab korszerűsített nehéz tarackot a MÁVAG-tól.

Egy löveg árát – már az időközbeni tapasztalatok alapján, de még mindig igen tág határok között – 380 000 és 500 000 pengőben szabták meg. Immár tehát 26 darab löveget szerettek volna előállítani, azonban a gyártás megindulásának ideje bizonytalan volt. Egyelőre változatlanul csak előkészítő munka folyt az üzemben, pedig a munka teljes intenzitással való mielőbbi megindítása elsődrendű érdeke volt a gyárnak, hiszen a 21 cm-es tarackok gyártása program szerint a foglalkoztatottságuk gerincét képezte.³⁸

A gyártás azonban 1940 végéig nem indult meg. A III. csoportfőnökség októberben is még hiányzó rajzok további késéséről jelentett. Bizonytalanná vált, hogy a magyar 21 cm-es lövegekre egyáltalán mikor lehet számítani. Ugyanakkor 1940-től a Honvédelmi Minisztérium egyre jobban sürgette a 10,5 cm-es MÁVAG-tarackok gyártását. A szerkesztés elhúzódo munkálatait nem tudták meggyorsítani, így hiába rendelték meg már 1940 novemberében 60 darabot az új lövegből. A javított löveg bemutatására és rendszeresítésére csak 1941 januárjában került sor. Ez nagyobb lőtávolságával, de főként könnyebb súlyával már felülmúlta a 37 M. német tarackot. Ekkor a megrendelést 100 darabra egészítették ki. A MÁVAG azonban a harckocsiágyúk sürgős szállítására való hivatkozással már csak 1941 novemberétől tudta vállalni a szállítást. Ezt követően még 1941 folyamán a „Huba-III.” hadrend keretében újabb 95 tarackot rendelt a Honvédelmi Minisztérium, majd 1942 őszén újabb 49 darabot. Ez utóbbiakat már elsősorban a kieső 10 cm-es tarackok pótlására.³⁹ Az immár 144 újonnan rendelt tarackot már csak 1943 augusztustól, zömmel 1944-es szállítással ígérte a gyár.⁴⁰

Időközben a készülő Zrínyi-rohamlövegekbe is 41 darab tarackot rendeltek, 1943-as gyorsított, azonnali szállítással.⁴¹

A „Szabolcs” hitelből még 430 darab, már 42 M. 10,5 cm-es tarack gyártását is tervbe vették.⁴² Ugyanis 1943-ban olyan döntés született, hogy ez a lövegfajta lesz a tovább gyártandó lövegek egyike.

A 42 M. tarackkal 1942 októberében jelentkezett a MÁVAG. Ez a terpesztalpas, gépvontatásra is alkalmas löveg a 40 M. taracknál nehezebb volt, de egyéb tulajdonságai (495 m/s kezdősebesség, 11 000 méteres lőtáv) felülmúlták azét. A vezérkar főnöke és a Haditechnikai Intézet, valamint a tüzérszemlélő javaslatára ekkor úgy döntöttek, mivel belátható időn belül a tüzérség teljes gépesítésére úgy sem kerül sor, nehezebb súlyú löveg bevezetése nem indokolt.

Fogatolt tarackként már végre a gyártás stádiumába került 40 M. teljesen megfelelt. Úgy ítélték, hogy a meglévő 37 M. tarackok átcsoportosításával a gépvontatású tüzérszervegek szükséglete egyelőre megoldott.⁴³

36 HL HM Eln. 3.a. 3.833/1941 (Eln. 3.a. 22.564/1940.)

37 HL HM Eln. 3.a. 3.833/1941

38 HL HM Eln. 3.a. 3.833/1941 (Eln. 3.a. 48.315/1940.)

39 HL Vkf. Eln. 1. 5.626/1942.

40 HL HM Eln. 3.a. 1.474/1943. (Eln. 3.a. 1.071/1942.)

41 HL HM Eln. 3.a. 12.242/1943.

42 HL HM Eln. 6.k. 1.181/1944.

43 HL Vkf. Eln. 1. 5.660/1942.

A MÁVAG ekkor (1943 elején) szekrényes talppal látta el új tarackját. Ezzel súlyát csökkentette, valamint gépi és fogatolt vontatásra egyaránt alkalmassá tette. Az átalakított löveget 1943 márciusában be is mutatta.⁴⁴ Az új tarack bevezetése 1943-ban azért is aktuálissá vált, mert a gépvontatásra szánt Göring-tarackok jelentős része megsemmisült. A 42 M. tarack gyártására a német megszállás után már nem került sor. A gyártáshoz szükséges rajzokat azonban elkészítették az ideig és hozzákezdtek az ár kalkuláció előkészítéséhez is.⁴⁵

A 10,5 cm-es 40. M. tarackokból elsőként megrendelt 100-as széria átadását 1943 februárjában fejezte be a MÁVAG. A Zrínyikbe kerülő lövegek zömét is szállították ugyanez év végéig. Az utolsó 6 darabot azonban 1944 júniusában adták át.⁴⁶

Nincs tudomásunk arról, hogy a 141 darabon kívül hány 10,5 cm-es tarack került ki még a MÁVAG-ból, vagy sor került-e egyáltalán még tarackok átadására. A gyártási terv szerint 1943-ban az utóbbi rendelt 144 lövegből csak 20-at kellett átadni, a gyártás zöme 1944-re esett.

A tarackok mennyiségével szemben 1943-ban megnőtt igények kielégítésének parancsoló szüksége arra indította a Honvédelmi Minisztériumot, hogy 1943 őszén a 10,5 cm-es tarack gyártására is munkaközösséget hozzon létre. A MÁVAG, az EMAG, a MART és kisebb gyártó üzemek bevonásával. Csak a gyárban a tarack program lebonyolításához 130 új szerszámgépre (a meglévő géppark 723 darab) volt szükség. A gépek beszerzése reménytelen volt. Olaszországból 1943 nyarán, még a háborúból való kiugrásuk előtt, kilenc gépet rendeltek, amit azonban csak 8–10 hónapon túli szállítással vállaltak. Svájcban 50 gépet szerettek volna behozni. A többi Német- és Svédországból akarták megrendelni azonban hosszas latolgatás után e két ország végül nem fogadta el a megrendelést. Egyedül Svájcban érkezett meg még néhány gép. 1944 tavaszán azonban ez a lehetőség is megszűnt.

Ilyenformán a tarackprogramból semmi sem lett. A német megszállás után a németek az összes tábori löveg, így a könnyű tarackok gyártását is leállították.

A közepes tábori tüzérség nagyobb arányú fejlesztését, új ütegek beállítását a magas költségekre és az elavult tarack típusokra való tekintettel nem tervezték 1941-ben. Egyelőre csak a meglévő helyzet fenntartását tűzték ki célul, az elhasznált löveganyag pótlása révén.

Ezért a tervezett megrendelések szerények voltak. A kitűzött határidőnél a régebbi anyag béke-körülmények közötti kopásának várható idejét vették alapul.

A 15 cm-es fogatolt taracknak a 14/35 M. és 14/39 M. változatát nem tartották már további gyártásra megfelelőnek. Az elhasználódás folytán kieső, tovább nem javítható, (elsősorban 14 M. és 14/35 M.) tarackok helyett, 1941 februárjában 27 darab 31 M. tarackot rendeltek meg. Új ütegeket már nem akartak felállítani.⁴⁷

A MÁVAG-nak a szállítást 1943 nyarán kellett foganatosítania. Az időközben jelentkező háborús veszteségek okán 1943 tavaszán több mint 70 darab tarackot kellett volna pótolni. Ennek ellenére szeptemberben és októberben csak a fent említett megrendelésben szereplő 27 darabot állította elő a MÁVAG, viszont újabb megrendelést nem kapott.⁴⁸

A 31 M. gépvontatású tarack módosításának igénye is felmerült 1941-ben. Ekkor kezdték vizsgálni egy megfelelő német, vagy svéd típus bevezetésének a lehetőségét is. Így azután a „Huba-III.” hadrend keretében csak 30 tarackra adtak megrendelést, igen távoli, 1944-es gyártási határidővel.⁴⁹

A 2. magyar hadsereggel 12 gépvontatású közepes tarack veszett oda. Pótlásuk szükségessé tette a megrendelt tarackok gyártásának előrehozatalát. A megrendelést 50 darabra ki is egészítették.⁵⁰ A gyártásból ennek ellenére semmi sem lett, mert időközben döntés született ugyanis a 15 cm-es sorozatvetők rendszeresítéséről és gyártásáról. Rendelt is belőlük a Honvédelmi Minisztérium 150 darabot. Mivel ezeket gépvontatású közepes tarackok pótlására is megfelelőnek találták, a gépvontatású tarackokat, ha nem is vették le véglegesen a gyártandók listájáról, de szállításukat elnapolták.

44 HL HM Eln. 3.v. 14.253/1943.

45 HL HM Eln. III. Csfég. 62.168/1943.; HL Hadianyaggyártás Hadbiztossága 14.280/1944.

46 HL HM Eln. 3.a. 60.898/1943.

47 HL HM Eln. 2.573/1941.

48 HL HM Eln. 3.a. 67.885. és 69.235/1943.

49 HL HM Eln. 3.a. 1.474/1943. (Eln. 3.a. 1.071/1943.)

50 HL HM Eln. 3.a. 12.352/1943.

A 43 M. 15 cm-es sorozatvető gyártási jogát 1943 áprilisban vásárolta meg a Honvédelmi Minisztérium 2 millió birodalmi márkáért. A 6 csőből álló, 540 kg súlyú, 6700 méter lőtávolságú sorozatvetőt szintén munkaközösség keretében akarták előállítani.⁵¹ Ez a munkaközösség ugyanazokból a tagokból alakult meg, mint a könnyű tarackot gyártó közösség, a gyártásban azonban még az előkészítő munkálatokig sem jutottak el. Nem volt erre a célra felszabadítható gépi eszköz. Néhány ütegnyi sorozatvető német szállításokból került a tüzérség fegyverzeteként hadrendbe. A diósgyőri lövegüzem jelentős kapacitását hosszan lekötő 21 cm-es nehéz tarack sok buktatóval tűzdelt gyártása nagyon körülményes volt. Mindezek ellenére Diósgyőriben 1941 őszén átadták az első 40 M. magyar 21 cm-es tarackot, amely az eredeti olasznál lényegesen használhatóbbnak bizonyult. A munkába vett 26 löveg csőköcsival együtt 1942–43 folyamán készült el. Az utolsó darabok 1943-ban kerültek ki a szereldeből.⁵²

A Donnál elveszett 4 darab nehéz tarack pótlására tervezték további 3 tarack megrendelését, azonban ez végül nem történt meg.⁵³ A tábori tüzérség felderítő műszereit, valamint a lövegekhez szükséges műszeranyagot a MOM és a GAMMA művek készítette. Gyártásuk viszonylag zökkenőmentes volt, így a veszteség pótlása nem jelentett különösebb akadályt.

51 HL HM Eln 3 a. 3.856/1943. (Eln. 3.a. 27.445/1943.)

52 HL HM Eln 3 a. 61.387/1942

53 HL HM Eln 3 a. 58.966/1942